

Sajátos igeragozási jelenségek a felsőnyárádi nyelvjárásban

1. Valamely magyar nyelvjárás egészének vagy egy-egy részrendszerének a teljes körű számbavételéhez, az egyes elemek alaki és funkcionális variációinak, használati szabályainak a hiánytalan áttekintéséhez, mindezek tökéletes feltárásához a kutatónak anyanyelvjárási szinten kell(ene) ismernie a vizsgálandó nyelvváltozatot. Ha viszont valaki ezt nem mondhatja el magáról (amint e dolgozat szerzője sem), csupán a nyelvjárási részterület valamilyen mértékű jellemzésére szorítkozhat. Hogyha még az adott területi nyelvváltozatnak nem készült el a részletező leírása, a jellemzés is nagy jelentőségű lehet a dialektológiában, bár az efféle tevékenység fokozottan magában hordozza a tévedés vagy az aránytévesztés lehetőségeit, amint azt már SEBESTYÉN ÁRPÁD kifejtette egy korábbi tanulmányában: „A *jellemzés* célja az, hogy a legfontosabb jelenségekre rámutasson, illusztratív anyagot adjon a teljesség igénye nélkül. Az ilyen válogató, taksáló eljárás mód természetesen sok hibalehetőséget idéz fel: említetlenül hagy vagy túlságosan kiemel egyes vonásokat” (1975: 602).

Mindezek tudatában vállalkoztam a keleti palóc nyelvjárástípus egyik helyi változatának (a Kazincbarcikától mintegy tíz kilométerre északra fekvő községének), a felsőnyárádinak a vizsgálatára. Az anyaggyűjtést 1995–98 között végeztük, ebben a munkában rajtam kívül részt vett FEKETE PÉTER, KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES és a miskolci egyetemi hallgatók egy csoportja. Mivel elsősorban az archaikus alakok meglétére, feltárására koncentráltunk, s a megőrzött palócok formáknak a jelenlegi nyelvhasználatban betöltött szerepére figyeltünk, ennek érdekében főleg a legidősebb generáció tagjait vagy a középkorúnál öregebb lakosokat kérdeztük meg. Az adatainkat kérdőíves módszerrel és irányított beszélgetésekről készített szövegfelvételekkel szereztük.

A tapasztalt sokféle nyelvjárási jellemző közül e dolgozat egyet ragad ki, a mai köznyelvtől eltérő igeragozást. Az igei személyragok helyi használatának a szabályait kívánja bemutatni, ugyanis a helyszíni megfigyeléseink és a szövegfelvételek első meghallgatása alapján úgy tűnt, hogy a hangtani jelenségek (*á, ǫ, ̃*) után az egyik legfeltűnőbb sajátosság az (alaktonon belül, főleg a jelen idejű) igeeknek a személyragozása.

Mivel Felsőnyárád „A magyar nyelvjárások atlaszá”-nak nem volt kutatópontja, és más nyelvjárási tanulmány sem készült róla, ezért a választott jelensé-

geket a magyar nyelvterület távolabbi nyelvjárástípusaiban meglévőkkel (elsősorban általános dialektológiai monográfiákra, tanulmányokra építve: IMRE SAMU 1971; KÁLMÁN BÉLA 1971; KISS JENŐ 1982; PENAVIN OLGA 1986; SZABÓ GÉZA 1984), illetőleg mindenekelőtt valamelyik palóc nyelvváltozatban (a 20. század elejétől a végéig) előfordulókkal (BALOGH LAJOS 1989 és 1997; BERZE NAGY JÁNOS 1905 és 1907; FÜLÖP LAJOS 1988; CS. NAGY LAJOS 1998; H. TÓTH TIBOR 1991; TÓTH IMRE 1987; VARGA LAJOS 1942) vethetjük össze, és ezekből megkísérelünk a változások irányára is következtetni. Az utóbbiak közül a legfontosabb irodalom és egyúttal forrás a VARGA LAJOSÉ, hiszen tanulmányában a Felsőnyárádtól (északkeletre) mintegy 13 kilométerre fekvő Szuhogy község igeragozását (is) vizsgálta, és gazdag példaanyagot közölt közel hat évtizeddel ezelőtt, s akkor még (az azonos nyelvjárástípusba tartozó) Felsőnyárád nyelvállapota, így igeragozása is igen hasonló lehetett.

2. A magyar nyelvben és így a nyelvjárásokban is az igék todalékolása, személyragos alakjainak a megszerkesztése az egyik legbonyolultabb jelenségkör, emiatt az igeragozási rendszerek részletes és teljes bemutatását, az egyes ragok és ragváltozatok használatának a köznyelvitől való eltéréseinek a számbavételét még egyetlen nyelvjárás esetében sem vállalhatjuk a rendelkezésünkre álló szövegfelvételek alapján. Ennek teljesebb körű elvégzéséhez célirányosabb, az igehasználatra szorító felmérésekre lenne szükség. Éppen ezért az összegyűjtött anyagunk lehetőségeit kihasználva, a következőkben a helyi nyelvjárás igeragozási sajátosságainak feltűnőbb vonásait vesszük sorra.

Az egyes igeragok illusztrálására (az adott igemódban, igeidőben, számban, személyben, valamint a tárgyas, alanyi iktelen és ikés ragozásban) a felvett szövegekben található összes igealakot igyekszünk felsorolni, ezáltal a nyelvi elterjedtségük és használati gyakoriságuk is megmutatkozik. Az utóbbi még a nyelvjárási jelenség változási irányára, egy tendencia indukáló helyzetű tagjára, a változás terjedésére stb. is figyelmeztet(het). Természetesen Felsőnyárádon is erős a köznyelv hatása a nyelv minden szintjén. A legidősebb generáció tagjaira szintén jellemző a kettősnyelvűség, sőt a kódkeverés olyan mértékben, hogy ugyanaz az adatközlő egyetlen mondatán belül felváltva használja egyazon nyelvi elemnek a köznyelvi és a nyelvjárási változatát. Mivel a mostani vizsgálatunkban nem arra voltunk kíváncsiak, milyen mértékben sajátították el a nyelvjárást beszélő alaprteleg tagjai az előbbi, az „ideális” normanyelvet, nem is a két változat keverésének a mikéntje érdekelt bennünket, hanem az, hogy milyen volt, illetőleg milyen lehetett a helyi nyelvjárás akkor, amikor még a modern életforma, szemlélet és nyelvhasználat nem zavarta meg a falusiak nyelvnek meghatározó sajátosságait, ezért az igei személyragozás jellegzetességeit is a köznyelvitől eltérő (alakú és funkciójú) példákon mutatjuk be.

2.1. A tárgyas ragozásról. Az igealakok használatán belül igen erős tendenciának tűnik, sőt napjainkban is fokozatosan terjedő jelenségnek a kijelentő módú, jelen idejű formáknak a felszólítókkal való alaki egybeesése, több esetben úgy is fogalmazhatunk, hogy *-j-s* változatok váltják fel a korábbi *-j* nélkülieket, de bizonyos igék esetén egyértelmű a felszólító mód megjelenése a kijelentő helyén.

A folyamat minden bizonnyal a tárgyas ragozásból indult, hiszen itt van/volt lehetőség a *-j* hanggal kezdődő személyragok és a *-j* módjel + személyragok (illetőleg ezek azonos hangtani módosulásai: hasonulás, összeolvadás miatti) alaki egybeesésére (*vár-ja* és *vár-j-a*, *rak-juk* és *rak-j-uk*, *néz-zük* és *néz-z-ük*, *mos-suk* és *mos-s-uk*, *olvas-sátok* és *olvas-s-átok*, *ad-juk* és *ad-j-uk*, *hagy-ják* és *hagy-j-ák* stb.). Azonosan hangzottak/hangzanak tehát nyelvünkben már több évszázada a *-d*, *-dz*, *-gy*, *-l*, *-n*, *-ny*, *-s*, *-sz*, *-z*, illetve a *-b*, *-f*, *-g*, *-j*, *-k*, *-m*, *-p*, *-r*, *-v* mássalhangzókra végződő igéknek a tárgyas ragozású, kijelentő és felszólító módú alakjai a többes szám első személyben minden ige esetében, a mély hangrendű igéknek pedig az egyes szám 3., a többes szám 2. és 3. személyei is. Eltérőek voltak a két módban a *-t* végű és az egyes módokban eltérő töváltozatú igék megfelelő alakjai. Nyilván az előző, azonos hangzású csoport tagjainak, illetőleg gyakori használatuknak a hatására az utóbbi, kisebb számú együttes tagjai között is megindult a kiegyenlítődé, sőt ez a hatás tovább terjed(t) egyrészt a magas hangrendűek körére, másrészt az alanyi ragozású formákra.

Mivel a jelenségekör egészében meglehetősen bonyolult, részleteiben, eredményeiben pedig különböző fokozatokat mutat, ezért tárgyalását az előbbi tényezők (mint vizsgálati szempontok) szerint tagolva végezzük.

a) A *-t* végű igék tárgyas ragozása. Mivel a felszólító mód felől közelítünk a kérdéshez, és mivel azok körében kétféle fő realizáció létezik a tövégi *-t* és a módjel kapcsolatából: *-ss*, illetőleg *-ccs* (*-cs*), ezek alapján külön-külön vizsgáljuk meg a kijelentő módú alakokat.

— Hosszú *ss* hangzik a kijelentő módú, tárgyas ragozású igealakokban egyes szám 3. személyben: *mā sē bocsāssā mēg*; *csināltāssā*; *mēkcsinātāssā*; *ā lāpātō ity forgāssā*; *most ākkor gondolhāssā*; *ākkor lāssā āz embēr*; *mēgmonthāssā*; *ā villā mozgāssā*; *vān, āki szāggāssā*; *kiszāggāssā*; *mēkszoptāssā*; *ā kutyā messzirūl ugāssā*; — T/1. sz.: *kiāsztāssuk*; *lebuktāssuk*; *ezeket csinālgāssuk*; *mēkcsināltāssuk*; *mindig emlēgēssuk*; *ā disznóvāl ētēssuk mēg*; *utānnā cukorrāl fēlētēssuk*; *ity fejeszhēssuk ki*; *ākkor is ōneki fizēssuk*; *esztet māsnāp folytāssuk*; *futtāssuk ity fēlfēlē*; *igy behājto-gāssuk sárokrā*; *elhātyhāssuk ā vārost*; *ā lāpukāt kihívíteltēssuk*; *mikor utōjjārā kössuk*; *hā zōden összēkössuk*; *lāssuk, merēgēssuk*; *mēgmutāssuk*; *oszt āzzāl nyomāssuk osztān kifelē*; *kiplāntālgāssuk*; *kirāzōgāssuk*; *összēsēprēgēssuk ā hāzāt*; *mēksüssuk*; *lēsāggāssuk rūllā*; *mink szerēssuk nā*; *nēm nāgyon tēsēgēssuk*; *kāpājjuk mēg tōtōgēssuk*; *fēltōtōgēssuk*; *ültes-suk*; *szētültēssuk*; *kivēregēssuk*; *nēm vēssuk mēg*; *elvēssuk sorbā*; — T/2. sz.:

nēm ihāssātok, lāssātok; T/3. sz.: csināgāssāk, fēlhāzsgāssāk, lāssāk; még á romāt is mēksirāssāk; á szülei tāmogāssāk.

— A hosszú magánhangzót vagy mássalhangzót követő *-t* végű igékben *ccs* vagy *cs* jelentkezik. E/3. sz.: áhoty kiboncsá jáz embēr á hurkāt; fordícsá ki; ágyonhájcsá mágāt; ávval szāncsá fēl, áhogy mēkszāncsá á fődet; tárcsá, mēt-tárcsá; — T/1. sz.: osztān ākkor kiboncsuk; mā elfelejsük; kifordícsuk; csāk zsākogbā gyűjcsük; belēgyűjcsük; elhājincsuk; kézzel hájcsuk; összehájcsuk; visszahájcsuk; beindícsuk ā dārālót; nēm írcsuk; fēlkőccsük; oszt ākkor elnyűccsuk vékonyrá; őncsük zsākogbā; mēgőncsük; belēőncsük; jól berāncsuk; mēkszābādícsuk; kiszākícsuk; nēm szāncsuk; mēkszāncsuk; úty szāríccsuk ki; mēkszāríccsuk; leterícsük; mikor mā tőccsük á hurkāt; ākkor fēltőccsük; — T/3. sz.: nēm bāncsāk; ezzel bizonyícsāk, hogy elvégeszték; á csülköt kiboncsāk; oszt ott bonyolícsāk lē; kifordícsāk; nēm gyógyícsāk; mēggyűccsāk; fēlhájcsāk; á kálincsol elroncsāk; fēlszāncsāk á kertet; eszt... tárcsāk.

— A kijelentő módú, jelen idejű *-szt* végű igék tárgyas ragozásban a *-t* kiesése következtében a felszólító móddal egyezően, *-ssz-szel* hangzanak. E/3. sz.: fēlākāsszá; āki rájtā fosszá; hā nēm tāmāsszá fēl; āz orszāgút vālāsszá el; — T/1. sz.: fēlākāsszuk, bedāgāsszuk, belēdāgāsszuk; lēfāgyāsszuk, āzzāl fogyāsszuk, mēkfosszuk; nēm úgy vót, mint most, hogy lēfosszuk ā fődön; mikor lēfosszuk ā kukoricāt; á szārān fosszuk mēg; mā mostān több eszünk vān, mer kível mēkfosszuk; bepērnyessük ā kēmēncét; — T/3. sz.: mint mostān is dāgāssāk; befāgyāssāk; āszt fogyāssāk; vānnāk oján nāgyop táluk, āsztāt... mēkfossāk; ot fossāk mēg ā hejszīnen; elvālāssāk hāromfēlē.

Az előforduló egyetlen *-nt* végű igében szintén kiesett a *-t*, és személyragozva *-n* végüként viselkedett: tuttā á kīvehānyó, hoty hozzāhājīnyā á lābászārāho āz éles búzávéget.

— Külön kell szólnunk az *-ít* képzős igék sajátos toldalékolásáról. Mind a felszólító, mind a kijelentő módban a palóc nyelvterületen széles elterjedtséget mutat a szóvégi *-t*-nek és a rákövetkező *-j* módjelnek vagy az igei személyrag kezdő hangjának a *-jj-s* realizációja. A magyar nyelvtörténet tanúsága szerint ezáltal közel ezeréves jelenség őrződött meg, persze némi alaki módosulással napjainkig. E nyelvi régiségről megállapíthatjuk, hogy a közép- és időskorúak nyelvében erősen tartja magát még Felsőnyáradon is, s bizonyos igékben a *ccs-s* változattal szemben (l. a *-t* végűek között az előzőekben) uralkodó, fő változatnak számít. Felszólító módban, E/1. személy: kápárjām, vātý pucojjām, vātý tisztíjjām; — E/3. sz.: fordíjjā ki; fordíjjā mēg; készíjje ōkēt āz ānyyā; melegíjje mēg; nē pusztíjjā āz egēr (alanyi ragozásban is: főzzön, mosson, tākáríjjon); — T/1. sz.: melegíjjük mēg; — T/2. sz.: keríjjéték mān el (alanyi ragozásban hasonlóan: segíjjeték hozni).

Kijelentő módban. E/3. sz.: mēgāllíjjā á riporter; összēāpríjjā; etyformā formān szākíjjā jáz embēr; mēkszāríjjā; hā á jóisten mágāho szólíjjā; —

T/1. sz.: *elhásíjjuk ojanrà, hogy à fűrészes jól elvigye; lassán lehomlíjjuk; elkészíjjük; megmelegíjjük à tegnàpi ebédet; ást is úgy nemesíjjük; mikor mekkélt, akkor kiszákíjjuk à tãlbúl; — T/3. sz.: krumplibú összeállíjjãk lisztel, sóvál; à földrül irãnyíjjãk; összeszãríjjãk; à jãnyãt à annyãvãl táníjjãk.*

b) Az *sz*-es és *v*-s tóváltozatú igék tárgy-as ragozásáról. Mivel az alapformájukban mássalhangzós végű, magas hangrendű igék kijelentő módú, jelen idejének és a felszólító módjának az alaki egybeesése a többes szám első személyben szintén általános, ezek hatására, valamint a mély hangrendűek teljes alaki egyezésének a mintájára megtörtént a néhány gyakori, de más magyar nyelváltozatokban a két mód között eltérő tóváltozattal használatos ige (*tesz, vesz, visz* stb.) esetében is többes szám első személyben az alaki kiegyenlítődés, mégpedig újfent a felszólító alaknak a kijelentő módú helyére való behatolásával. Különösen sűrűn használják a *tesz* igét ilyen formában: *ijen cellugzbã tãgyük; válãki fãzãgbã tãszi, de mink kãtlãnbã tãgyük; à kukoricãlisztet à tãblãrà tãgyük; mikor mã à mustot à hordóbã tãgyük; mã akkor tãgyük belã à tulipãntot; bëtãgyük à tepsibe; belëtãgyük à kãtlãnbã; ãsikãjjuk, belëtãgyük à tepsibe; akkor belëtãgyük à tãrisznyãbã; és akkor tãgyüg belã à plãntãkãt; oszt fãltãgyük à komorãbã; eltãgyük mekkãlni; akkor kitãgyük szãràdnyi; rãfãzunk, hã kitãgyük; lëtãgyük odã válãhovã; à zsãmiskãt mæg egybe kitãgyük à tãnyãrrã; házãhozuk à hordót, akkor letãgyük à földre à szekãrrül; odãtãgyük; visszãtãgyük mægint à fõtt vízbe.*

A típusba tartozó többi ige csak elvéve került elõ a nyáradiak mondataiban: — *eszik: mikor kisült, akkor mægãgyük; — vesz: ennek is hãsznãt vãgyük; mikor levãgyük, kivãgjuk; elvãgyük à mézet; — visz: bevãgyük à gyürõtãblãt, amikor mekkélt; legeltetni kivãgyük àz õkrõt; osztãn kivãgyük à végãre.*

E néhány igének tehát (a kijelentő mód, jelen idõ, többes szám első személyében) a *-jük* személyragja a *-szük* hangtani változata helyett *-gyük* formában realizálódik. Természetesen az ígétõvek sem *-sz*-re végzõdnek, mint más nyelváltozatainkban, hanem a felszólító módéval egyezõen rövid magánhangzóra. Mivel az adott igecsoport tagjai más személyben nem fordultak elõ hasonló módon, azok használatáról, elterjedtségérõl e helyen nem szólhatunk.

c) Úgy tünik, a változás továbbterjedt egyéb mássalhangzós végű magas hangrendű igékre és azok más személyére is. Igaz, csak három egyes szám harmadik személyû példát találtunk a szövegközlésekben, de azok igen beszédeselek. Az egyik a *befed: ãmi à hãzãt bëfëggye*; a másik a *kiékel: ãnnyi à dógã, hogy... kiékejje*; a harmadik az *összëpisil: mer hãt ugyë, àz à gyerek összëpisíjje mãgãt*. Ezekben a személyrag a *-je* (és hangtani változatai).

d) Bizonyos palóc településeken jellemzõ, hogy a kijelentő módú, jelen idejű, többes szám első személyű, tárgy-as ragozású igealak *-uk/-ük* személyragot visel a *-juk/-jük* helyett. Felsőnyárádon is akad erre példa, de csak elvéve: *nëm ãrkojjunk, hã húzuk à sort; mikor házãgyövünk, nézük; fãlãzunk; mægãzunk; fõt*

vízbe belétészük. Ha valamikor meghatározó változat volt is, ma mindenképpen igen ritka jelenség, valószínűleg kihalóban van.

e) A tárgyas ragozás, felszólító mód, egyes szám második személyében a *-t* végű igéknek a rövidebb igealakja a köznyelvitől (*szeresd, szólítsd*) eltérően csupán egyetlen esetben került elő: *hāt akkor tãnid mæg õket*. E jelenség szintén eltűnőben lehet.

f) Egyébként is (amint már az *a*) pontban utaltam rá) ezeknek az igéknek a felszólító módja csupán az *-ít* képzősök esetében tért/tér el a köznyelvitől, annak a *ccs*-je helyén *jj*-t találunk. Ezt tapasztalta már BERZE NAGY JÁNOS is a déli palócban (1905: 21); a népmesegyűjteményéből (1907) szintén előkerülnek ilyen példák: *elámijja* (432), *szakijja* (218), *takarijja el* (302), *tanijja meg* (305). VARGA LAJOS (1942: 375–9) szerint Szuhogyon is általános használatú, fő változat volt.

A kijelentő mód, jelen idő, tárgyas ragozásról mondtak szintén egybecsen-
genek BERZE NAGY JÁNOSNAK (1905: 20–1) a 19. század végén és századunk
elején tapasztalt megfigyeléseivel, nála mindössze a *c*) pont megoldásai (E/3.
személy), az *-szt* végűek, az *-ít* képzősök (*-jj*-s formái) és a *hajint* alakjai nem
szerepelnek. Viszont az 1907-ben megjelent népmesegyűjteményében a bese-
nyótelki szövegekben találkozhatunk ilyen igealakokkal: *elveszjűk* (439), *kerij-
jűk* (40); tehát a déli palócban is éltek.

A 20. század első felében hasonló a helyzet Szuhogyon is. „A felszólító
módnak a jelentő mód jelen idejébe való behatolása után ez a kettősség megma-
radt a jelentő módban is. A *taniccsa* és *tanijja* alakok között semmiféle jelentés-
beli árnyalatkülönbség nincsen a szuhogyi népnelvben, és mindkét alak egy-
aránt használatos kijelentő és felszólító értelemben” (VARGA LAJOS 1942: 377).
E megállapítás azonban a tanulmány egésze szerint egyrészt a *-t* végű igék közül
az *-ít* képzősökre volt igaz az (előzőekben bemutatott) összes lehetséges szám-
ban/személyben, másrészt pedig T/1. személyben valamennyi *-t* végű igét a fel-
szólító móddal egyezően (*-suk/-sűk, -szuk/-szűk, -csuk/-csűk*) használták. A mély
hangrendű igék az E/3., T/2., 3. személyekben a magas hangrendűekhez hason-
lóan *-i* vagy *-i*-vel kezdődő személyragot kaptak (*halli, hallitok, hallik; hajinti,
hajintitok, hajintik* stb.). Az *sz*-es és *v*-s töváltozatú igék Szuhogyon a Felsőnyá-
rádon most tapasztaltakkal teljesen egyező módon viselkedtek (VARGA LAJOS
1942: 375–9). Nincs adat viszont a *c*) és *d*) pontok sajtáságaira.

Az *a*) pontban tárgyalt ún. suksükölés jelenségéről BALOGH LAJOS általáno-
san megjegyzi, „hogy az előfordulásoknak nemcsak területi, hanem igen erős
személyi kötöttsége van ... az egy nyelvjárást beszélők körében nem törvényszer-
ű mindenkinél a suksükölés, előfordulása nem az archaizmus mértékétől, ha-
nem sokkal inkább az egyén erre való hajlandóságától függ” (1997: 357). Nos,
az iderartozó igealakok használóin végignézve, meg kell állapítanom, hogy a 41
megkérdezett helyi lakos közül 28 élt vele, a maradék tizenháromat sem lehet ki-

zárni, hiszen előfordul olyan, hogy a beszédében nem hangzott el ilyen típusú igealak, vagy éppen a kommunikációs helyzetre való tekintettel az általuk is ismert köznyelvi változatot használták stb. Úgy tűnik tehát, hogy a suksükölés Felsőnyáradon a nyelvjárásban beszélők körében általánosan elterjedt, e nyelvváltozatban pedig rendszertani tényezők indukálják a *-suk/-sük*, *-szuk/-szük*, *-csuk/-csük* személyrag-változatok beépülését, annak az általános tendenciának a részeként, amely szerint a felszólító módú igealak lép a kijelentő módú helyére.

2.2. Az alanyi ragozásról. A rögzített példák alapján meglehetősen elterjedt jelenségnek tűnik a kijelentő mód, jelen idő, többes szám első személyben az *-unk/-ünk* személyrag helyén a *-junk/-jünk*-nek (és hangtani változatainak) a létezése, amely más szóval ismét többnyire a megfelelő felszólító módú alakokkal való teljes egybeesést jelenti. Az igetövégi mássalhangzók és a *-junk/-jünk* *j*-jének a kapcsolatából adódó szabályszerűségekről már előre megállapítjuk, hogy minden típus képviselteti magát példákkal, így ezek rendje szerint követjük nyomon a jelenséget. (Más igemódban, -időben, számban és személyben a köznyelvtől kevés eltérés tapasztalható, ezért azok eseteit is itt említjük meg.)

a) Változatlan tövégi mássalhangzó + *-j*: *hozzāfoggunk főzni; sūrc ez ē, mikor gyūrjunk; tōtelēket rākjünk mindig belē; hotyhā rākjung be uborkāt.*

b) Tövégi *-l* + *-j* > *-jj*: *nēm ārkōjjunk; kiārkojjunk neki; mer erre ojan tāj-szólāssal beszējjünk; nēm-ē csinājjunk belülle; keveset csinājjunk ēccerre; tōpfajtā nevet hāsznājjunk; āmivel ā sor kōszt kápājjunk; osztān rēggel fēlkēj-jünk; ā vāsārnapī ebēthesz készűjjünk; disznót nevejjünk; ākkor nēm nyűjjunk hozzā; nēm szāmít, hogy mikor őjjünk; most mān nēm pērzsējjünk szálmāvāl; mindík csak ānnyit pucojjunk; vān, āmikor ősszel szūretejjünk; hājnalbā bevo-nujjünk Rozsnyórā.*

c) Tövégi *-gy* + *-j* > *-ggy*: *csāk két szālāt hāggyunk; āmit hāggyunk ā tōkén.*

d) Tövégi *-n* + *-j* > *-nny*; *-d* + *-j* > *-ggy*; *-t* + *-j* > *-tty*: *boldog életēt kivāny-nyunk; mēnnyünk ā szōlōt kinyitni... mikor mēnnyünk mecceni; mēkfogjuk ā munkāt, oszt mēnnyünk, oszt csinājjuk; mān mink mēnnyünk is; de még ā tēlbe mēnnyünk; bēmēnnyünk; lektōbbet úgy mēnnyünk el, hogy mēkfōzzünk, hā mēnnyünk; ēgyepkor mindíg elmēnnyünk; fēlmēnnyünk ā toronybā; mājđ ki-mēnnyünk; visszāmēnnyünk māsnap; minden vāsārnap ā tēmplombā elmēny-nyünk; hā mēnnyünk hātra, mikor ő gunārzik; hāt mēnnyűng bē ā szobābā... hāt ki ūl ott; it fōzzünk, mēg itt is āluggyünk, ketten āluggyunk; éppen most āzzāl bājoscoggyunk; hāzi tejet horgyunk; mēgint odā jukāggyunk ki; oját nēm mony-gyunk; ākkor osztān fēlmosākoggyunk; mink mēgōregegggyünk, csāk āzér tōre-kēggyünk; így ehhez rágāszkoggyunk; nēm is tuggyunk belēnyugodni ebbe; nēm tuggyunk rājta segīteni; ity tuggyunk fūvet szēdni; ēggyāltaļān sēmmi jót nēm lāttyunk ā gyōgyulāsābā.*

A legutolsó igealakról meg kell jegyeznünk, hogy teljesen egyedi megoldású, hiszen a felszólító módú megfelelőben *-ss-* található, benne a *-tty-* a kijelentő módú tárgyas ragozású forma mintáját követi.

e) Tővégi *-s + -j > -ss;* *-sz(t) + -j > -ssz;* *-z + -j > -zz:* *mossung belē dārāt; mi is olvássunk velē együtt; májd ákkor bēdágásszúnk; ákko csíkot húzzúnk belē; it főzzúnk; úgy mēnnyúnk el, hogy mēkfőzzúnk, há mēnnyúnk; mikor végez-zúnk á tehénnel.*

f) Tővégi (rövid magánhangzó+) *-t + -j > -ss:* *májd elbeszélgessúnk; há hálotnák emléket húzássunk, úgyē; ijen sírcot kössúnk magúnk elejbe; sēprővel sēprēgessúnk; ámijet süssúnk; mert ünnepre kālācsot süssúnk; oszt pogācsqākāt szāggássúnk; réteslisztet szoktām hāsznālni, hotyhā piskótāt süssúnk.*

g) Rövid tővégi magánhangzó + *-gy:* *nēm is figyeltúnk rā, ēgyúnk; nē monygyāk, hogy nēm ēgyúnk; ötvenéves hāzások lēgyúnk; tēgyúnk ālā apró-kāposztāt; mā há tēgyúnk, de ákkor... csülköt vészék; négy-öt szēmēt tēgyúnk ēgy bokorbā; borsot is tēgyúng belē, ēty kis trāgyāt tēgyúnk; ánnyi lisztēt tēgyúnk á tejbe... dijót, mākot... mikor mit tēgyüng belē; mind ákit most vē-gyúnk is; mer tápásztót vēgyúnk á bódhá; ámit nyārbā vēgyúnk fēl is, rövid újjú ruhā.*

h) A *jön* ige a személyrag *-jjúnk* változatát kapja: *há odávágyúnk dolgozni, házāgyōjjúnk, nēm kell szāladozni.*

i) Az alanyi ragozású igék múlt idejének a többes szám első személyében néhányszor feltűnnek a személyrag középső nyelvválású magánhangzós *-onk/-önk, -ónk/-őnk* változatai is: *vót ety kērēsztfā, ámit rātēttōnk... bekovāszoltonk; mink is ot dolgoztōnk; mēgebédēltōnk.*

j) A kijelentő mód, múlt idő és a felszólító mód, jelen idő egyes szám második személyében az alanyi személyrag magánhangzója a köznyelvivel (*-ál/-él*) ellentétben rövid (*-ál/-el*), legalábbis egyik változatként (még) ez is használatos: *nēm figyēltel ide; de tē nēm gyōttel; bē sē gyōttel tān; mikor tē születtel; hāny vēkās búzāt vettel ('vetettél'); mēnnyit vetēttel belē; inkābb vettel szōtt zsākot; most tē is vēgyel; úty kōccsel á csālādrā.*

Ugyanezt tapasztalta Szuhogyon VARGA LAJOS (1942: 369): „*-al/-el* a személyragjuk a köznyelvi *-ál/-él*-lel szemben (*váortal, kértel*). Csaknem minden esetben megkapja... a felszólító módban is az ikes *-al/-el* ragot, különösen udvarias felszólítás és kérés esetében (*váorjal, kérjel*)”. BALOGH LAJOS ezt a jelenséget a keleti palóc élő vonásának tekinti (1989: 365–6).

k) A kijelentő mód, jelen idő, egyes szám harmadik személyében elevenen, valószínűleg fő változatként él a *megy* igének az *-en* ragos formája: *csāk magā-túl mēgyēn; utānnā mēgyēn á vōlegény; belēmēgyēn; innen nēm mēgyēn ki sēnki; kettō-hārom is rāmēgyēn.* Az *-en* igeragnak a *megy* igén e funkcióban való felsőnyáradi létezését a gyűjtés előtt is feltételeznünk kellett, hiszen IMRE SAMU (1971: 322) a Sajó vonalától keletre jelentős kiterjedésű magyar nyelvte-

rületen valószínűsíti. A számításba jövő, hasonlóan toldalékolható többi ige (*lesz, tesz, vesz, hisz, visz*) közül csupán a *tesz* bukkant fel ugyanezzel a raggal egyetlen alkalommal: *ámennyit akár, ánnyi lisztet tészén*.

Az alanyi ragozásban tehát legszembetűnőbb a jelen idejű, többes szám első személyű *-junk/-jünk* (és hangtani változatai) elterjedtsége, melynek kialakulásában a párhuzamos felszólító módú, illetőleg kijelentő módú, tárgyias ragozású igealakok analógiás hatása játszott közre. Egyébként a Heves megyei déli palóc nyelvjárás ismertetésekor BERZE NAGY JÁNOS (1905) nem tesz említést e jelenségről, viszont a népmesegyűjteményében (1907) található hasonló formák: *csinálljunk* (323), *elmenjün* (323), *fonnyunk* (557), *segíccsüm mink azon* (171). A 20. század első felében van a közeli „szuhogyi népnyelvben...: *mennyünk, taníjjunk*. Ez az alak a kijelentő mód jelen idejében azonban nemcsak előfordul, hanem ezen a területen általános” (VARGA LAJOS 1942: 368—9). A jelenségre mint keleti palócosságra utal: BALOGH LAJOS (1989: 365), KÁLMÁN BÉLA (1971: 56), CS. NAGY LAJOS (1998: 320), SZABÓ GÉZA (1984: 87); IMRE SAMU (1971: 323) pedig számon tartja a déli magyar nyelvjárásokban is.

2.3. Az ikes személyragok és funkcióik. Az ikes igék ragozásáról és az ikes személyragok használatáról az összegyűlt anyag alapján csak vázlatosan tudunk szólni. A kijelentő mód, jelen idő, egyes szám első személyben az iktelen *-k* rag már uralkodónak látszik, de él még az *-m* is, sőt ugyanaz a személy ugyanazt az igét egyazon mondatban kétféleképpen használja: *ámibe alszok; anyósrá nem dolgozok, és nem is lãkok velë; nem emlékszëk; emlékszëk rã; visszaemlékszëk; esküdök; nem érkëzëk csirkët vãgni; de: nem mësszë lãkom ën; az ellen nem zũgolódom; hã érkëzëm*.

Nemcsak az ikes igék szabályos toldalékolásában, hanem az alanyi ragozású iktelen igéknek a kijelentő mód, jelen idő, egyes szám második személyében is használatos egyik változatként az ikes *-l* személyrag: *hã sokãt hãgyol rãjtã; ëgy anyãgbũl lëhãsítol ëty centis csíkot; bejõhetël; pënszt kãpol; kisegítël tã is*.

BERZE NAGY JÁNOS (1907: 20) nem szól a jelenségről, viszont a déli palóc területről való népmesegyűjteményében (1905) fel-felbukkan egy-egy idetartozó alak: *lãtol* (43), *mondol* (543). Századunk első felében a mi gyűjtésünkhöz hasonló tapasztalt VARGA LAJOS (1942: 24): „az ikes ragozás már behatolt az iktelen ragozásba [...] a jelentő mód jelen idő egyes 2. személyében is, hol szintén közhasználatos az *-l*-es alak (*hãjntol*)”. Egyéb példái: *ãdol, terítël, rãkol, fëdël*. IMRE SAMU (1971: 322) az *-l*-es alakokat igen elterjedteknek tartja, több nyelvjárástípusban (nyugaton és keleten) fő-, máshol ritkább változatoknak. A felsőnyárádi megterheltségének mértékéről, az azonos igetövek *-sz* vagy *-l* ragos alakjai között meglévő esetleges funkcionális különbségről, az utóbbinak más vidéken előforduló s ahhoz hasonló kedveskedő, bizalmas viszonyt kifejező je-

lentéséről (vö. SZABÓ GÉZA 1984: 87) azonban csak még részletesebb gyűjtés alapján lehetne teljesebb képet kapni.

Egyes szám harmadik személyben az ikes igéken általánosan használják az *-ik* személyragot, sőt bizonyos ikteleneken is: *áz ijen csömbők, az nēm hullik*.

Úgy tűnik, az ikes igék felszólító módú alakjait többnyire a szabályos személyragokkal formálják. Az egyes szám harmadik személyben egyetlen esetben tűnt fel az iktelen *-en* rag: *hoty fággyon, fehéréggyen*. Minden más ige végén az *-ék* fordul elő: *ás sē tuggyá, hoty mit égyék; amit rātöttünk á tekenő szélire, hoty belē nē essék az ábrosz; kúszálóggyék; penészéggyék; hoty nē pizkológgyék*.

Meglepő azonban, hogy (bár elsősorban a tiszántúli nyelvváltozatokról szó-kás megállapítani) az iktelen igék felszólító módjában is igen sűrűn megjelenik az *-ék* (*-ík*) személyrag, különösen az alárendelő összetett mondatok célhatározói mellékmondataiban, s azokban is a *lesz* (segéd)ige a leggyakoribb: *étyformá légyik; az éggycik kátólikus légyék; hoty omlós légyék; hoty nágy túrógbá légyék; hoty véknyáb légyék; hoty hígáb légyék; puháb légyik á hájá; hoty fehér légyék; hoty töb légyék rájtok; hoty biztos légyék; hoty mindenütt az á párázs légyék; — á girizd még nē ákaggyék; hoty összöájják; hoty égjék; hoty gyöjjék mē; nē ide házá jöjjék, hānēm odá mēnnyék; hoty kejjik á melegēn; hoty kejjék még, hoty ot nē kéjjék; hoty lēhessék rāvezetni; tovāb márággyék; hoty nēhogy ātmēnnyék; hoty nē mēnnyék széjjel; hoty sűrű hájá nyójjék; hoty szét nē páttogják á konyhābá; hoty á kényér süjjék; odáttám neki á mellemet, hoty szopják; hoty belē nē tápággyék; nē törjék; űjjék lē; nē zāvārgājjék itten*.

Bár IMRE SAMU az *-ék*-nek az utóbbi szerepében való előfordulását másképp ítéli meg: „A Tiszántúlnak főképpen a középső részein az *-ék* rag jelentkezik nem ikes igékben is, elsősorban a bizalmasabb magázó beszédben” (1971: 321). (Hasonlóan foglalt állást KÁLMÁN BÉLA: 1971: 54; SZABÓ GÉZA: 1984: 88.) A Felsőnyáradon tapasztalt példák és más kutatók eredményei ellentmondanak az ő megállapításának. BERZE NAGY JÁNOS a déli palócban úgy találta: „a felsz. módban az *-ikteleneknél* [...] általában az *-ék* használatos: *mēnnyék, aggyék, szeggyék*” (1905: 20). Ugyanez tűnik ki a népmesegyűjteményéből (1907) is, amelyben tömegesen szerepelnek, és uralkodó változatúknak tűnnek az *-ék* személyragos felszólító módú igealakok: *fordúlyék* (230), *gyöjjék le* (242), *ijesszék meg* (291), *készíjjék* (30), *maraggyék* (33), *mēnnyék* (439), *rijjék* (303), *segícscék* (299), *süssék* (217), *tudhassék* (219), *várják* (243). Ugyanígy tapasztalta Szuhogyon VARGA LAJOS (1942: 374) is: „vannak olyan iktelen igék, melyeket a felszólító mód egyes 3. személyében ikes ragokkal látnak el. Pl. *légyék, mēnnyék, gyüjjék*”. BALOGH LAJOS a keleti palóc nyelvjárásban kevésbé tartja elterjedtnek: „Néha azonban az iktelen igéket is *-ék* raggal toldalékolják” (1989: 365). A saját gyűjtéseink alapján viszont úgy látjuk, hogy napjainkban még Felsőnyáradon az *-ék* személyragnak az iktelen igéken való használata nem tűnik

ritkának, sőt az idősebb generáció tagjainak a beszédében az egyik meghatározó változatnak számít.

3. A felsőnyárádi nyelvjárás igeragozását áttekinve, megállapítjuk, hogy a köznyelvi formák mellett az idősebb nemzedék tagjainak nyelvében élnek még helyi sajtások szép számmal. Ezek többsége megőrzött régiség, de vannak közöttük az utóbbi évszázadokban, évtizedekben elterjedt, újabb jelenségek is. Legerősebb tendenciának a felszólító módú igealakok analógiás hatására bekövetkező személyragváltozások, a kijelentő módban a *-j* kezdőelemet (vagy ennek hangtani variánsait) tartalmazó változatok kialakulásai, s az ezek előzményeit jelentő régebbiek vissza- és kiszorulásai tűnnek.

Összességében a felsőnyárádi idősebb generáció tagjainak a nyelvében és nyelvhasználatában napjainkban gazdag változatosságban található az egyes funkciók kifejezésére szolgáló igealakok, illetőleg igei személyragok.

BÍRÓ FERENC

Felhasznált irodalom

- BALOGH LAJOS (1989): A palóc nyelvjárások. In: BAKÓ FERENC szerk.: *Palócok. I.* Eger. 345–77.
- BALOGH LAJOS (1997): A magyar nyelvjárások és a suksükölés. *MNy.* 93: 354–60.
- BERZE NAGY JÁNOS (1905): *A Heves megyei nyelvjárás.* NyF. 16. sz.
- BERZE NAGY JÁNOS (1907): *Népmesék Heves és Jász-Nagykun és Szolnok megyéből.* (Magyar Népköltési Gyűjtemény IX.) Budapest.
- CS. NAGY LAJOS (1998): Egy felvidéki magyarlakta település nyelvhasználatáról. In: SZABÓ GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN szerk.: *III. Dialektológiai Szimpozion.* Szombathely. 319–24.
- FÜLÖP LAJOS (1988): Mondattani sajtások a mátraalji palóc nyelvjárásban. In: KISS JENŐ–SZÜTS LÁSZLÓ szerk.: *A magyar nyelv rétegződése I.* Budapest. 327–36.
- IMRE SAMU (1971): *A mai magyar nyelvjárások rendszere.* Budapest.
- KÁLMÁN BÉLA (1971): *Nyelvjárásaink.* Budapest.
- KISS JENŐ (1982): *A rábaközi Mihályi nyelvjárásának hang- és alaktana.* Budapest.
- PENAVIN OLGA (1986): *Nyelvjárás és köznyelv.* Újvidék.
- SÁNDOR ANNA (1998): Zoboralja néhány nyelvjárási sajátossága. In: SZABÓ GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN szerk.: *III. Dialektológiai Szimpozion.* Szombathely. 276–84.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD (1975): Hajdúszoboszló nyelvjárásának jellemzése. In: DANKÓ IMRE szerk.: *Hajdúszoboszló monográfiája.* Hajdúszoboszló. 599–637.
- SZABÓ GÉZA (1984): *A magyar nyelvjárások.* Budapest.
- TÓTH IMRE (1987): *Ipoly menti palóc tájszótár.* Budapest.

- H. TÓTH TIBOR (1991): *Kiskunfélegyháza nyelvjárásának összehasonlító és változásvizsgálata*. Budapest.
- VARGA LAJOS (1942): Igealakok és igeragozás a szuhogyi népnyelvben. *MNny.* 4: 363–379.
- VÖRÖS OTTÓ (1998): A szlovákiai magyar nyelvjáráskutatás korábbi eredményei és mai helyzete, valamint a keleti palóc nyelvjárástípus kérdéseire. In: SZABÓ GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN szerk.: *III. Dialektológiai Szimpozion*. Szombathely. 313–7.